

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Współczesna duchowość chrześcijańska : opis, próba oceny, perspektywy

Author: Przemysław Sawa

Citation style: Sawa Przemysław. (2018). Współczesna duchowość chrześcijańska : opis, próba oceny, perspektywy. "Studia Pastoralne" (Nr 14 (2018), s. 265-287).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Ks. Przemysław Sawa
Uniwersytet Śląski
Wydział Teologiczny

WSPÓLCZESNA DUCHOWOŚĆ CHRZEŚCIJAŃSKA W POLSCE. OPIS, PRÓBA OCENY, PERSPEKTYWY

W Polsce zauważa się stopniowe porzucanie praktykowania wiary przekazanej przez tradycję. Część wiernych przestaje podejmować praktyki religijne, ograniczając się do zewnętrznej obrzędowości świątecznej. Jednocześnie, co budzi nadzieję, wzrasta odsetek ludzi świadomie wierzących i zaangażowanych w dzieło ewangelizacji. Na gruncie katolickim można więc wyróżnić zwłaszcza dwa szczególne trendy. Pierwszy to skoncentrowanie na tzw. pobożności tradycyjnej, czasem wykrzywionej teologicznie. Drugi nurt to ożywienie ewangelizacyjne, co związane jest z charyzmatycznym przebudzeniem w Kościele katolickim oraz wpisuje się w ewangelikalny model odnowy Kościoła i papieskie wezwanie do nowej ewangelizacji.

Procesy sekularyzacji dotyczą też historycznych Kościołów Reformacji (luteranckiego, reformowanego). Równocześnie rozwijają się wspólnoty ewangelikalne, zarówno charyzmatyczne, jak i niecharyzmatyczne. Dlatego mówienie o duchowości chrześcijańskiej w Polsce domaga się kontekstu ekumenicznego, zwłaszcza katolicko-protestanckiego. Następuje bowiem wzajemne oddziaływanie denominacji¹.

¹ W niniejszej analizie pominięty zostaje Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, z racji niewielkich przemian w zakresie form życia duchowego i liturgicznego, co związane jest z podkreśleniem roli Tradycji. Wkład prawosławia w wielość kształtów życia chrześcijańskiego w Polsce jest oczywiście niezaprzeczalny.

Wobec tego refleksja nad stanem duchowości może dać ważne impulsy dla duszpasterstwa. Z kolei występowanie pewnych praktyk duchowych oraz rozwijające się nowe dla tradycyjnego katolicyzmu zjawiska domagają się oceny oraz odpowiedniej recepcji bądź wyeliminowania z życia eklezyjalnego.

1. PRÓBA OPISU STANU WSPÓŁCZESNEGO CHRZEŚCIJAŃSTWA W POLSCE

Rzeczoną analizę należy zakorzenić w ogólnej perspektywie trendów teologicznych i duszpasterskich obejmujących katolicyzm i protestantyzm. Można tu wskazać pewne wspólne elementy.

1.1. Kościół Rzymskokatolicki

Statystyka praktyk religijnych w Kościele Rzymskokatolickim w Polsce ukazuje przywiązanie ludzi do sakramentów. W 2016 r. 374,3 tys. osób otrzymało sakrament chrztu, ponad 298,9 tys. osób udzielono sakramentu bierzmowania, ponad 284,6 tys. dzieci przystąpiło do Pierwszej Komunii Świętej, zawarto 136,3 tys. małżeństw sakramentalnych. Jednak liczba *dominantes* wynosi 36,7%, zaś *communicantes* 16%. Zauważa się jednocześnie wzrost zaangażowania świeckich, choć w 2013 r. było to jedynie 8% wiernych. Liczby te ukazują potrzebę ożywienia wiary oraz znalezienia sposobu dotarcia do niepraktykującej większości².

W odnowę Kościoła swój wkład wnoszą wspólnoty i ruchy katolickie. Zaważalny jest wzrost podmiotów posługujących w ewangelizacji w różnych jej formach, a potrzebą czasów było powołanie Zespołu ds. Nowej Ewangelizacji przy Konferencji Episkopatu Polski³. Wielu katolików realizuje więc swoje zaangażowanie w Kościół we wspólnotach. Wiąże się z tym wzrost projektów ewangelizacyjnych, rekolekcji i kursów. Powszechnie stają się również modlitwy o uzdrowienie i uwolnienie, także podczas dużych zgromadzeń, np. „Jezus na Stadionie” czy „Przystanek Jezus”. Cechą charakterystyczną jest też organizowanie rekolekcji prowadzonych przez duchownych i świeckich charyzmatyków spoza Polski. Wydaje się, że obecny stan jest konsekwencją działalności prowadzonej przez Ruch Światło-Życie od ponad 50 lat oraz Odnowy w Duchu Świętym. Dzięki temu nowe inicjatywy nie zrywają całkowicie z dziedzictwem duszpasterskim minionych lat,

² *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia AD 2018*, Warszawa 2018, s. 4, www.iskk.pl/images/stories/Instytut/dokumenty/Annuario_Statisticum_2018.pdf [dostęp: 27.02.2018]; *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia 2015*, www.iskk.pl/news/226-annuario-statisticum-ecclesiae-in-polonia.html [dostęp: 3.02.2016].

³ *Zgłoszone środowiska Nowej Ewangelizacji*, www.nowaewangelizacja.org/spolecznosc/wykaz [dostęp: 27.02.2018].

ale wnoszą to, co ważne dla współczesnego Kościoła i co stanowi odpowiedź na potrzeby ludzi.

Oprócz tego wskazać należy również na tzw. *churching*. Styl życia ludzi, zwłaszcza w większych miastach (np. praktyka weekendu), osłabia więzi z parafią i wielu wiernych wybiera miejsca uczestnictwa w niedzielnej Eucharystii według kryterium poziomu i stylu kaznodziejstwa, przestrzeni dla dzieci, sposobu przygotowania liturgii oraz pewnych przyziemnych wyznaczników, jak parking, wielkość kościoła czy odpowiednia temperatura.

Trzeba również zauważyć, że obok różnych dróg odnowy obecny jest też nurt tradycyjny, na przykład Duszpasterstwo Wiernych Tradycji Łacińskiej⁴ czy ruchy intronizacyjne⁵. Jednocześnie znajdują odbiorców poglądy tradycjonalistyczne, sytuujące się w opozycji wobec współczesnego Kościoła, czego znamiennym przykładem jest ruch związany z działalnością ks. Piotra Natanka⁶; daje się zauważyć w tej rzeczywistości jednostronność, spory o adiafora oraz organiczne powiązanie religii z patriotyzmem i polityką.

1.2. Wspólnoty protestanckie

Kościoły Ewangelicko-Augsburski i Ewangelicko-Reformowany obserwują, podobnie jak Kościół Rzymskokatolicki, kryzys praktyk religijnych, więc podejmowane są różne projekty odnowy wiary. Znamiennym przykładem jest Centrum Misji i Ewangelizacji Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Dziegielowie. Instytucja ta oddziałuje nie tylko na ewangelików, ale również na innych chrześcijan. Prowadzi szeroką działalność kulturalną, charytatywną, społeczną, wydawniczą (wydawnictwo „Warto”, czasopismo „Warto”)⁷, ewangelizacyjną (rekolekcje pasyjne i adwentowe w parafiach, organizowanie obozów dla dzieci i młodzieży, formacja nauczycieli szkółek niedzielnych, animowanie spotkań dla dzieci i młodzieży, prowadzenie spotkań, wykładów, seminariów, godzin biblijnych dla dorosłych)⁸, misyjną na Ukrainie, w Burkina Faso, Turcji i Egipcie, formacyjno-edukacyjną (Szkoła Biblijna, Korespondencyjny Kurs Biblijny, Kurs Liderów i Koordynatorów, Kurs prowadzenia szkółek niedzielnych dla początkujących, Kurs Homiletyczno-Liturgiczny, Kurs Duszpasterski podstawowy, projekt „Tak zaszczepicie chrześcijaństwo”, warsztaty i rekolekcje dla wolontariuszy i koordynatorów grup odwiedzinowych i hospicyjnych)⁹. Najbardziej sztanदारowym

⁴ *Duszpasterstwa tradycyjne*, www.unacum.pl/p/duszpasterstwa-tradycyjne.html [dostęp: 20.01.2016].

⁵ A. Czaja, *Będzie w Polsce intronizacja Chrystusa*, www.gosc.pl/doc/2948308.Bp-Czaja-Be-dzie-w-Polsce-intronizacja-Chrystusa/2 [dostęp: 4.02.2016].

⁶ www.regnumchristi.com.pl/index.php?mod=parafia [dostęp: 4.02.2016].

⁷ www.cme.org.pl/index.php?D=5 [dostęp: 20.01.2016].

⁸ www.cme.org.pl/index.php?D=67 [dostęp: 20.01.2016].

⁹ www.cme.org.pl/index.php?D=3 [dostęp: 20.01.2016].

przedsięwzięciem jest „Tydzień Ewangelizacyjny”, który zaczęto organizować w 1950 r. w Zakładach Matki Ewy von Tiele-Winckler w Bytomiu-Miechowicach, a później przeniesiono go do Dziegielowa k. Cieszyna. Dodatkowo kampanie takie zaczęto organizować od 1998 r. w Mrągowie oraz od 2006 r. w Zelowie (z Kościołem Ewangelicko-Reformowanym). Celem tych działań jest „doprowadzenie ludzi do Chrystusa po to, by mogli Go przyjąć jako jedynego Pana i Zbawiciela [...]”. Poprzez tę działalność pragniemy pomagać ludziom w bliższym poznawaniu Jezusa Chrystusa i pogłębianiu wiary poprzez studiowanie Słowa, modlitwę, spotkania z innymi wierzącymi. Każdy człowiek, bez względu na wiek, wykształcenie czy jakiegokolwiek inne kryteria, potrzebuje osobistej więzi z Jezusem Chrystusem [...]”¹⁰. W podobnym duchu odbywają się tzw. „Bezsenne noce” (spotkania dla młodzieży w noc Zmartwychwstania Pańskiego) oraz „Noce z Lutrem” w dniu 31 października.

Jeśli chodzi o nurt ewangelikalny, to pierwsze poruszenie zielonościatkowe z początku XX w. zrodziło się ze wzrostu opozycji wobec teologii osobistej świętości, coraz szerzej rozpowszechnianej nauki o chrzcie w Duchu Świętym i w ogniu, będącym tzw. trzecim błogosławieństwem¹¹. Natomiast w drugiej połowie XX w. odnowa charyzmatyczna była przyjmowana już przez tradycyjne Kościoły protestanckie (poza Polską)¹² oraz przez Kościół katolicki¹³.

W Polsce zbory zielonościatkowe powstawały wśród ludności niemieckiej na Dolnym Śląsku, a wśród Polaków duchowość pentekostalna zaczęła rozwijać się na Śląsku Cieszyńskim poprzez neopietystyczną Społeczność Chrześcijańską, a następnie Związek Stanowczych Chrześcijan, który tworzyła grupa wiernych Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego pod wodzą Józefa Kajfosa. Po II wojnie światowej wspólnota ta zerwała więzi ze strukturami luterańskimi i weszła do Zjednoczonego Kościoła Ewangelicznego, a po jego rozwiązaniu w 1988 r. – do Kościoła Zielonościatkowego. Na terenach centralnej i wschodniej Polski utworzono natomiast w 1929 r., wskutek pracy misyjnej repatriantów z Ameryki, Kościół Chrześcijan Wiary Ewangelicznej. Duży wpływ miał również Instytut Biblijny w Gdańsku w latach 1930–1938. Oprócz tych ruchów należy jeszcze wspomnieć smorodinowców, czyli zielonościatkowców antytrynitarnych (modalistów), wywodzących się z Białorusi, którzy utworzyli pod koniec okresu międzywojennego Zbór Ewangelicznych Chrześcijan w Duchu Apostolskim (ponownie

¹⁰ www.cme.org.pl/index.php?D=95 [dostęp: 20.01.2016].

¹¹ J. Dunn, *Ruch zielonościatkowy i ruch charyzmatyczny*, w: *Historia chrześcijaństwa*, red. T. Dowley, tłum. T. Szafranski, Warszawa 2002, s. 679–680.

¹² V. Synan, *Odnowa charyzmatyczna dociera do Kościołów historycznych*, w: *Historia ruchu zielonościatkowego i odnowy charyzmatycznej. Stulecie Ducha Świętego 1901–2001*, red. V. Synan, tłum. M. Wilkosz, Kraków – Szczecin 2001, s. 179–212; tenże, „Charyzmatycy” – odnowa w głównych denominacjach protestanckich, w: *Historia ruchu zielonościatkowego i odnowy charyzmatycznej...*, s. 213–249.

¹³ P. Hocken, *Katolicka odnowa charyzmatyczna*, w: *Historia ruchu zielonościatkowego i odnowy charyzmatycznej...*, s. 251–277.

zarejestrowany w 1990 r.) oraz tzw. pięćdziesiątników w Beskidzie Niskim, związanych w dużej części z Łemkami (to dziedzictwo niesie obecnie Chrześcijańska Wspólnota Zielonoświątkowa)¹⁴.

W okresie PRL-u wspólnoty ewangelikalne musiały stworzyć Zjednoczony Kościół Ewangeliczny, a po 1988 r. zaczęto tworzyć samodzielne struktury. To umożliwiło rozwój zborów charyzmatycznych tzw. trzeciej fali i innych wspólnot oraz zdynamizowało działania. Dziś wspólnoty ewangelikalne prowadzą wiele ewangelizacji, szkół biblijnych, formacji liderów i animatorów, wydawnictw, organizują konferencje, warsztaty oraz wnoszą wkład we współczesną muzykę chrześcijańską. Zdarzają się jednak także postawy antyekumeniczne.

1.3. Wspólne przejawy duchowości chrześcijańskiej

Pomijając skrajne postawy i tendencje, można wskazać kilka wspólnych dla polskich denominacji cech. Niewątpliwie daje się zauważyć ożywienie duchowe, charakteryzujące się wiarą z wyboru i czynnie przeżywaną; niejednokrotnie wybrzmiewa też radykalizm ewangeliczny. Rodzi się to często z dynamicznej i spontanicznej modlitwy oraz mocnego zakorzenienia biblijnego.

Charakterystyczny jest również rozwój muzyki z gatunku *Praise & Worship*, obecnej w różnych Kościołach. Jej siła tkwi w tym, że „ewangelikalne pieśni zielonoświątkowe, działając perswazyjnie na słuchaczy, wywołują silne inklinacje performatywne. Język oraz mocny czas terażniejszy użyty w pieśniach podkreśla aktualność tego, o czym się śpiewa”¹⁵. Jednocześnie rozwija się prorocze uwielbienie, śpiew natchniony oraz śpiew w językach. To też tworzy nową przestrzeń ekumenicznej wymiany darów i współpracy w ewangelizacji.

Nowe czasy przynoszą też nowe formy duszpasterstwa, współdziałanie duchownych i świeckich, ewangelizacje uliczne, obozy ewangelizacyjne, konferencje biblijne, a życie duchowe rozwijane jest również przez różne grupy dzielenia.

2. KONTROWERSJE WOKÓŁ NOWYCH ZJAWISK W POBOŻNOŚCI I ICH OCENA

Na gruncie ewangelikalnym oraz charyzmatycznym mogą pojawiać się jednak pewne praktyki i teorie teologiczne, które charakteryzują się pewnymi nieścisłościami bądź wręcz błędami doktrynalnymi. Są też nowe dla duszpasterskiej posługi Kościołów praktyki, które mogą w znaczny sposób przyczynić się do odnowy istniejących wspólnot.

¹⁴ Z. Pasek, W. Włoch, *Historia ruchu zielonoświątkowego i odnowy charyzmatycznej na ziemiach polskich*, w: *Historia ruchu zielonoświątkowego i odnowy charyzmatycznej...*, s. 486–490.

¹⁵ A. Migda, *Mistycyzm pentekostalny w Polsce*, Kraków 2013, s. 305.

2.1. Modlitwy o uzdrowienie i uwolnienie

Współczesne chrześcijaństwo odkrywa na nowo praktykę modlitw o uzdrowienie i uwolnienie. Teksty Nowego Testamentu ukazują dzieło ewangelizacji ze znakami (Mk 16,20), gdyż Jezus dał uczniom władzę leczenia chorób i uwalniania od demonów (Mt 10,1; Mt 10,7–8; por. Mk 6,7; Łk 9,1–2; 10,9). Dlatego Kościół apostołski charakteryzował się dynamizmem ewangelizacyjnym i otwarciem na charyzmat uzdrawiania (Dz 3,5,7; 5,15–16b; 8,6–7; 9,17; 16,16–21; 19,12; 19,18–19; 20,10; 28,8) oraz praktykowaniem sakramentalnej posługi wobec chorych (Jk 5,14).

W Kościele od czasów późnopatrystycznych modlitwy o uzdrowienie były obecne w formie liturgicznej. Dopiero czas przebudzenia charyzmatycznego przyniósł liczne nabożeństwa o uzdrowienie wewnętrzne i fizyczne, prowadzone spontanicznie przez zespoły modlitwy; rozwija się też praktyka modlitwy wstawienniczej. Na gruncie katolickim doczekało się to watykańskiej instrukcji określającej zachowanie norm liturgicznych i praktyki pozaliturgicznych modlitw o uzdrowienie¹⁶.

Zauważalne są jednak pewne niebezpieczne tendencje: zbytnia koncentracja na kwestii zdrowia, oddzielanie uzdrowienia od ewangelizacji, nadużycia niektórych charyzmatyków zwłaszcza w sferze proroczej, rezygnacja z leczenia medycznego na rzecz modlitwy, swoiste „uzależnienia” od modlitw wstawienniczych. Odpowiedzią na takie postawy jest właściwa formacja zespołów modlitewnych oraz organizacja służby według biblijnego modelu: uzdrowienia jako znaki towarzyszą głośzeniu Ewangelii, ale nie są w centrum¹⁷.

2.2. Teologia sukcesu

Kontrowersje wzbudza rozprzestrzeniana tzw. teologia sukcesu czy ewangelia sukcesu (ang. *prosperity theology*; *prosperity gospel*), która ma też wpływ na katolików. Jest to zbiór poglądów teologicznych utrzymujących, że zdrowie i powodzenie w różnych sferach życia są znakami Bożego błogosławieństwa. Przykładem takiego podejścia może być nauczanie Kennetha Hagina¹⁸, Roberta Schullera,

¹⁶ Kongregacja Nauki Wiary, Instrukcja *Ardens felicitatis desiderium*, Wrocław 2003.

¹⁷ P. Sawa, *Biblijne i eklezjalne uzasadnienie modlitwy o uzdrowienie w kontekście nowej ewangelizacji*, w: *Cierpienie – tajemnica i wyzwanie*, red. A. Bartoszek, Katowice 2014, s. 190–213.

¹⁸ „Niekörtórzy z was trzymają się swoich trosk i zmartwień. Ciągłe się obawiacie. Jesteście w wielkim napięciu. Woła Bożą dla ciebie jest to, abyś wszelką swoją troskę złożył na Niego. Nie, nie powiedziałem, że to będzie łatwe; zwłaszcza jeśli przez wiele lat wyrabiałeś w sobie nawyk martwienia się. Niech twoim nawykiem teraz w Chrystusie będzie wiara. Złóż nawyk martwienia się w Jego ręce. [...] Niekörtórzy z was są na krawędzi oglądania manifestacji swojego uzdrowienia, ale to jeszcze się nie stało – a powodem jest fakt, że wciąż trzymacie się tej choroby. Wypuść ją. WYPUŚĆ! Przestań się jej trzymać. Zostaw ją i po prostu oprzyj się na Jezusie. Odpocznij w Nim. [...] On Ciebie lubi. Tak, naprawdę. Nawet ciebie. On lubi cię. On cię kocha. „On czule troszczy się o ciebie i ma o ciebie wielkie staranie”. On czuwa. On cię widzi. Po prostu odpręż się i rzuć się w Jego

Roberta Milтона i innych. Jest to związane z tzw. ruchem wiary, zakorzenionym w poglądach Esseka Williama Kenyona, który kładł nacisk na pozytywne wyznawanie rzeczywistości, uznając, że wiara jest wyznawaniem, więc jako skutku modlitwy należy oczekiwać uzdrowienia i pomyślności finansowej¹⁹.

Poglądy te budzą sprzeciw wielu środowisk chrześcijańskich²⁰. Dla przykładu można w tym miejscu przytoczyć wyznanie chińskiego pastora Brata Yuna: „Mam problem ze wszechobecnym teraz nauczaniem na temat powodzenia, zgodnie z którym podążając za Panem, mamy zapewnione bezpieczeństwo i wygodę. To pozostaje w całkowitej sprzeczności z Biblią i z tym, czego doświadczamy w Chinach. Długie lata spędziłem w więzieniu i około trzydziestu razy trafiałem do aresztu z powodu Ewangelii Jezusa Chrystusa. Iść za Bogiem, nie tylko żyć dla Niego, oznacza również umrzeć dla Niego. «Bo jeśli żyjemy, dla Pana żyjemy; jeśli umieramy, dla Pana umieramy; przeto czy żyjemy, czy umieramy, Pańscy jesteśmy» (Rzym. 14,8)»²¹. Z ostrą krytyką wystąpił również pastor David Wilkerson, pisząc: „Ktoś przysłał mi taśmę video ze zjazdu sponsorowanego przez pewnego dobrze znanego kaznodzieję ewangelii sukcesu. Byłem tak przerażony przez to, co było tam nauczane, że z trudnością panowałem nad sobą. To było bluźnierstwo! Jeden z kaznodziei przechwalał się: «Właśnie wydałem 15.000 dolarów na psa. Ten pierścień na moim palcu kosztował mnie 32.000 dolarów. Mieszkam w domu o powierzchni 8000 stóp kwadratowych [ok. 740 metrów kwadratowych – przyp. tłum.], ale zamierzam wybudować większy – taki, z którego dumny byłby Salomon. Kiedy ludzie w moim miasteczku widzą mój wielki dom i mojego Rolls Royce’a na podjeździe, to wiedzą, że w niebie jest Bóg». Chciało mi się płakać, ponieważ przez cały czas, kiedy on mówił, ludzie wbiegali na scenę i wypełniali mu kieszenie pieniędzmi»²².

Teologia sukcesu nie może być postrzegana jako zgodna z Objawieniem. Można jednak zauważyć pewne pozytywne impulsy dla troski o żywy kontakt ze słowem Bożym, podejmowanie odważnej modlitwy prośby oraz odrzucanie negatywnej wizji życia.

ramiona. Chwała Bogu, On cię złapie. Zwyczajnie rozluźnij się i odpocznij w Nim, a przekonasz się, że wszystkie symptomy znikną”. K.E. Hagin, *Zrzuć swoje troski na Pana*, tłum. M. Olszewska, Wrocław 1992, s. 27–28.

¹⁹ V. Synan, *Nurty odnowy pod koniec XX wieku*, w: *Historia ruchu zielonoświątkowego i odnowy charyzmatycznej...*, s. 420–423.

²⁰ P. Gola, *Ruch charyzmatyczny: teologia sukcesu*, www.protestanci.org/artykuly/art34.php [dostęp: 31.01.2016].

²¹ P. Hattaway, *Człowiek z Nieba*, tłum. A. Romankiewicz-Heck, Gorzów Wielkopolski 2003, s. 232.

²² D. Wilkerson, „Ewangelia sukcesu”. *List wyjaśniający od World Challenge Inc.*, www.swch.pl/autorzy/wilkerson/ewangelia_sukcesu.html [dostęp: 26.01.2016]. Zob. tenże, *Nie musisz rozumieć swoich nieszczęść – masz łaskę*, www.tsculpitseries.org/polish/ts001106.htm [dostęp: 26.01.2016].

2.3. Kwestie związane z tzw. więziami pokoleniowymi

Idea ta obecna w niektórych środowiskach została rozpowszechniona w Polsce m.in. przez książkę Roberta DeGrandisa i Lindy Schubert pt. *Uzdrowienie międzypokoleniowe*²³. Autorzy nawiązują do teorii Kennetha McAlla, dopatrującego się źródeł zaburzeń psychicznych w związkach człowieka z przodkami²⁴. Kłopoty duchowe, fizyczne (choroby), materialne czy inne tłumaczy się błędami i grzechami przodków. Biblijnego uzasadnienia szuka się w perykopach: Lb 14,18; Wj 20,5; Wj 34,7; Pwt 5,9. Jednak jest to błędna teoria, gdyż sprzeciwia się słowu o odpowiedzialności indywidualnej (Ez 18,2–3) oraz prawdzie o grzechu jako osobistej decyzji człowieka²⁵. Istnieje też ryzyko obniżenia wartości chrztu.

Przez przyjęcie teorii grzechu pokoleniowego i uzdrowienia międzypokoleniowego w wielu ludziach wytworzyły się błędne postawy: upatrywanie w przodkach przyczyny trudności i niepowodzeń, przesadna koncentracja na złu, poczucie determinizmu. Nie pozostaje to bez wpływu na wizję Boga, który jawi się wtedy jako karzący za grzechy innych ludzi. Z tego powodu Episkopat Polski wypowiedział się krytycznie w tej kwestii²⁶.

Niedopuszczalne jest też pomijanie orzeczenia Soboru Trydenckiego o grzechu pierwородnym: „To zaś, że w ochrzczonych pozostaje pożądlivość lub zarzewie grzechu, ten święty Sobór przyznaje i z tym się zgadza”²⁷ oraz nauczania *Katechizmu Kościoła Katolickiego* o społecznych skutkach zła: „Konsekwencje grzechu pierwородnego i wszystkich grzechów osobistych ludzi powodują w świecie, ujmowanym jako całość, stan grzeszności, który może być określony wyrażeniem św. Jana: «grzech świata» (J 1,29). Wyrażenie to określa także negatywny wpływ, jaki wywierają na osoby sytuacje wspólnotowe i struktury społeczne, które są owocem grzechów ludzi” (KKK 408)²⁸.

²³ R. DeGrandis, L. Schubert, *Uzdrowienie międzypokoleniowe*, tłum. B. Włodarczyk, Łódź 2012⁷.

²⁴ K. McAll, *Uzdrowienie więzi rodzinnych*, tłum. A. Ostrowska, Kraków 2007.

²⁵ „Każdy z nas o sobie samym zda sprawę Bogu” (Rz 14,12); „Grzech w znaczeniu prawdziwym i właściwym jest zawsze aktem konkretnej osoby, ponieważ jest aktem wolności poszczególne go człowieka, a nie aktem grupy czy wspólnoty” (Jan Paweł II, Adhortacja apostołska *Reconciliatio et paenitentia*, 16); „Aby grzech był śmiertelny, są konieczne jednocześnie trzy warunki: «Grzechem śmiertelnym jest ten, który dotyczy materii poważnej i który nadto został popełniony z pełną świadomością i całkowitą zgodą»” (KKK 1857).

²⁶ *Grzech pokoleniowy i uzdrowienie międzypokoleniowe. Problemy teologiczne i pastoralne – opinia teologiczna*, www.episkopat.pl/dokumenty/pozostale/6973.1,Grzech_pokoleniowy_i_uzdrowienie_miedzypokoleniowe_Problemy_teologiczne_i_pastoralne_opinia_teologiczna.html [dostęp: 20.01.2016].

²⁷ Sobór Trydencki, *Dekret o grzechu pierwородnym*, 5, w: *Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, red. I. Bokwa, Poznań 2007, s. 182.

²⁸ „Ze względu na ludzką solidarność, równie tajemniczą i niepojętą, co rzeczywistą i konkretną, grzech każdego człowieka w jakiś sposób dotyka innych. [...] dusza, która upada przez

Trzeba jednak brać pod uwagę zranienie, związanie i ograniczenie ludzkiej natury przez grzech oraz możliwość oddziaływania złych duchów roszcążących sobie prawo do danej grupy ludzi, objawiające się szczególną skłonnością do konkretnego zła (nałogi, niezdolność do wierności małżeńskiej itp.). Nie jest to jednak żadne dziedziczenie grzechu, ale szczególny rodzaj pokusy czy duchowego związania, co objawia się jakąś wewnętrzną ociężałością czy słabością, a zasadza się na grzechach osobistych człowieka²⁹.

2.4. Zdemonizowana wizja świata

Zauważa się wreszcie przeakcentowanie kwestii związanych z rzeczywistością demoniczną. Na gruncie katolickim źródłem jest nieraz bezkrytyczne przyjmowanie nauczania ewangelikalnych kaznodziejów. Z drugiej strony zbyt proste nawiązywanie do praktyki sakramentaliów też przyczynia się do nadmiernego zainteresowania działaniem zła. Szczególnymi przejawami tych nadużyć są: przesadne podejście do zagrożeń duchowych, praktyka spowiedzi furtkowej oraz niewłaściwe podejście do sakramentaliów.

Nadużycia w tematyce zagrożeń duchowych, przesadne dopatrywanie się obecności demonów w świecie, odrzucanie jakiegokolwiek dobra w tradycjach niechrześcijańskich są niezgodne z nauczaniem Kościoła oraz wiodą do manichejskiej wizji świata. Konieczna jest jednak ostrożność i roztropność³⁰, zwłaszcza w zakresie oddziaływania sekt, okultyzmu, magii, wróżbiarstwa, czarów, astrologii, jasnowidztwa, seansów spirytystycznych, wiary w skuteczność amuletów i talizmanów, opierania się na przepowiedniach i horoskopach, posiadaniu zabawek, gier i książek z wątkami okultystyczno-demonicznymi. Prowadzi to nieraz do praktyk pseudoreligijnych, satanistycznych, a w konsekwencji do zniewoleń czy

grzech, pociąga za sobą Kościół i w pewien sposób cały świat". Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska Reconciliatio et paenitentia*, 16.

²⁹ P. Sawa, *Dogmatyczna i pastoralna ocena praktyk związanych z modlitwą o uwolnienie*, w: „*To urzeczywistniajcie w Kościele, co w Chrystusie Jezusie*” (Flp 2,5). *Księga pamiątkowa dla Księdza Profesora Jana Flisa w 70. rocznicę urodzin*, red. P. Goniszewski, C. Korzec, Szczecin 2015, s. 929–931.

³⁰ „Nie chcemy popadać w obsesję zła ani dostrzegać go wszędzie; nie jest też naszym celem określanie jako szatańskie wszystkiego, co wywodzi się spoza kulturowych i religijnych granic chrześcijaństwa; także tego, co wykracza poza zakres nauki Kościoła. Dzieje naszej religii obfitują bowiem w doświadczenia dialogu międzyreligijnego oraz tzw. inkulturacji i akomodacji, tj. przyjmowania do chrześcijaństwa różnych elementów i wartości tkwiących w religiach niechrześcijańskich i w ukształtowanych pod ich wpływem kulturach. Religie te także są wyrazem poszukiwania człowieka przez Boga i Boga przez człowieka; postrzeganie ich jako dzieła czy narzędzia szatana byłoby sprzeczne zarówno z doświadczeniem, jak i z nauką Kościoła [...]. Celem naszym jest wezwanie do ostrożności i roztropności [...]”. Komitet ds. Dialogu z Religiami Niechrześcijańskimi KEP, *O zagrożeniach naszej wiary. List pasterski do dowolnego wykorzystania duszpasterskiego*, 4, www.episkopat.pl/dokumenty/listy_pasterskie/5068.1,O_zagrozeniach_naszej_wiary.html [dostęp: 20.01.2015].

opętań³¹. Jednak należy bronić się przed prostą interpretacją. Przesada zaowocowała praktyką tzw. spowiedzi furtkowej i ciągłym szukaniem sposobów otwarcia na złego ducha w historii życia³², gdy tymczasem „moc Szatana nie jest jednak nieskończona...” (KKK 395).

Niewłaściwa jest również praktyka nadmiernego używania błogosławionej wody, soli i oleju. Wiele osób przyjmuje te znaki na sposób magiczny, co prowadzi do deformacji wiary oraz wynaturzenia znaczenia sakramentaliów. Błędne dogmatycznie są też sformułowania: „woda egzorcyzmowana”, „sól egzorcyzmowana”, „olej egzorcyzmowany”, gdyż egzorcyzmować można jedynie ludzi. Wystarczy więc termin „woda pobłogosławiona” lub ewentualnie „woda egzorcyzmująca”, czyli służąca procesowi uwolnienia. Z tego powodu potrzebna jest w Polsce solidna katecheza o wykorzystaniu błogosławieństw i przeciwdziałanie nadużyciom w tej kwestii.

2.5. Zjawiska towarzyszące modlitwie wspólnotowej

Rozwój duchowości charyzmatycznej przynosi nowe zjawiska duchowe. Rozpowszechnia się modlitwa w językach³³ i śpiew w językach jako formy modlitwy mistycznej³⁴. Jest to bezpojęciowa modlitwa, która, o ile jest autentyczna, prowadzi do głębokiej relacji z Bogiem i przemiany życia. Jednocześnie otwiera na kolejne dary, zwłaszcza prorocstwo³⁵ oraz charyzmat uzdrawiania i uwalniania. Właściwe korzystanie z tego obdarowania przynosi wiele dobra oraz stanowi wyraźny znak służący ewangelizacji.

Pojawiają się jednak nadużycia. Można tu wskazać zbyt ni emocjonalizm, iluminizm, charyzmatomanię (skoncentrowanie na charyzmatkach), paraklerykalizm, fundamentalizm biblijny, elitaryzm³⁶, zewnętrzną pobożność, ostentacyjne przeciwstawianie duchowości charyzmatycznej praktykom tradycyjnym. Jednocześnie zauważa się nieraz pomieszanie duchowości pentekostalnej z przyjmowaniem niesprawdzonych objawień prywatnych i różnych praktyk pobożności (np.

³¹ Tamże, 3.

³² *Opinia teologiczna Komisji Nauki Wiary KEP w sprawie tzw. spowiedzi furtkowej*, episkopat.pl/dokumenty/6537.1, Decyzja KEP w sprawie tzw. spowiedzi furtkowej.html [dostęp: 20.01.2016]. Zob. P. Sawa, *Dogmatyczna i pastoralna ocena praktyk...*, s. 927–929.

³³ A. Kuliberda, „*Weźmiecie w darze Ducha Świętego*”. *Duszpasterskie znaczenie grup modlitewnych, chrztu w Duchu Świętym i glosolalii*, Częstochowa 2005, s. 76–115. E. Czajko, *Dar w Nowym Testamencie*, www.archiwumchn.kz.pl/index.php?id=artykuly&link=2008/03-04/naszawiara.html [dostęp: 21.09.2015]. Zob. *Wprowadzenie do nauki o Biblii oraz doktryny i praktyki ruchu zielonoświątkowego*, red. E. Bednarz, R. Tomaszewski, Warszawa 2010, s. 259–264.

³⁴ Jest to forma wspólnotowej głośnej modlitwy kontemplacyjnej, kiedy uczestnicy modlitwy śpiewają zdania pochodzące z natchnienia Ducha Świętego. Charakterystyczna jest przejmująca harmonia muzyczna, choć każdy śpiewa swój tekst na własną melodię.

³⁵ Por. W. Cyran, *Co mówi Duch do Kościołów. Prorok, prorokowanie i prorocstwo wczoraj i dziś*, Częstochowa 2012.

³⁶ A. Kuliberda, „*Weźmiecie w darze Ducha Świętego*”..., s. 25–44.

mechaniczne rozumienie „nowenn nie do odparcia”). Również zjawisko upadku, tzw. spoczynku w Duchu³⁷, domaga się właściwego rozeznania, zrozumienia przez wiernych i eliminowania nadużyć, przy jednoczesnym wspieraniu autentycznych doświadczeń. Nie można jednak traktować tego daru jako znaku poziomu duchowości i widzieć jego konieczność podczas Komunii czy modlitw wstawieniowych.

3. KIERUNKI ROZWOJU DUCHOWOŚCI KATOLICKIEJ W POLSCE

Powyższa analiza domaga się spojrzenia w przyszłość. W sposób szczególny kwestia ta dotyczy Kościoła Katolickiego, jako wyznania większościowego w Polsce. Coraz bardziej inspirowany przez nauczanie kolejnych papieży, wszedł on w rzeczywistość nowej ewangelizacji, która stanowi konkretną drogę odnowy wiary.

a) Osobisty wybór wiary

Wraz z rozwojem wspólnot wyartykułowany zostaje osobisty wybór życia wiarą w oparciu o indywidualną decyzję ogłoszenia Jezusa jako Zbawiciela i Pana. Jest to związane z głoszeniem kerygmatu. Dlatego papież Benedykt XVI podkreślił, że „u początku bycia chrześcijaninem nie ma decyzji etycznej czy jakiejś wielkiej idei, jest natomiast spotkanie z wydarzeniem, z Osobą, która nadaje życiu nową perspektywę, a tym samym decydujące ukierunkowanie”³⁸. Domaga się to poznania Jezusa, troski o duchową więź z Nim oraz odpowiednią formację wiary w oparciu o pierwotne doświadczenie.

W związku z tym konieczne staje się rozróżnianie między kerygmatem (głoszeniem dla osób bez doświadczenia duchowego, niereligijnych czy mających doświadczenie jedynie obrzędowej religijności) i katechezą (głoszeniem dla osób poszukujących pogłębienia na bazie osobistego wyboru wiary). Kerygmat to głoszenie Ewangelii o życiu³⁹, o miłości Bożej oraz o Jezusie umarłym, zmartwychwstałym i uwielbionym. Jego celem jest doświadczenie Boga, nawrócenie oraz żywa i osobista wiara, a odpowiedzią człowieka – osobiste wyznanie Jezusa jako Zbawiciela i Pana⁴⁰. Katecheza z kolei to pouczenie w kwestiach doktrynalnych oraz przeżywanie wiary w Kościele⁴¹, oświecenie umysłu prawdą konieczną do

³⁷ W. Cyran, *Spoczynek w Duchu Świętym. Refleksja teologiczna i świadectwa*, Częstochowa 2010.

³⁸ Benedykt XVI, Encyklika *Deus caritas est*, 1.

³⁹ G. Ryś, *Jezusowa nowa ewangelizacja*, w: *Nowa ewangelizacja. Kerygmatyczny impuls w Kościele*, red. P. Sowa, K. Kaproń, Gubin 2012, s. 14–15.

⁴⁰ J.H. Prado Flores, C. Mucias de Cuevas, *Paweł. Formacja ewangelizatorów*, tłum. Wspólnota Chrystusa Zmartwychwstałego „Galilea”, Stryżawa 2011, s. 24–25; J.H. Prado Flores, *Jak ewangelizować ochrzczonych*, tłum. K. Skorulski, Łódź 1993, s. 45–91.

⁴¹ J.H. Prado Flores, C. Mucias de Cuevas, *Paweł...*, s. 24–25.

wzrastania do obrazu Chrystusa, co jest możliwe i skuteczne na bazie kerygmatu przeszywającego serce⁴².

To wymusza zmianę podejścia – nie można zakładać żywej wiary u wszystkich ochrzczonych. Trzeba doprowadzić do świadomego aktu wiary, powierzenia swojego życia Jezusowi i dostosowania do tego swojego życia. Wynika to z natury chrześcijaństwa, które „polega na rozpoznaniu obecności Jezusa Chrystusa i pójściu za Nim. To właśnie było cudownym doświadczeniem pierwszych uczniów, którzy spotkawszy Jezusa, byli zafascynowani i zadziwieni nadzwyczajnością Tego, który do nich mówił [...]”⁴³. Konieczne jest jednak katolickie rozumienie ewangelizacji i terminologii z nią związanej, z wyeliminowaniem bezkrytycznych przeniesień z teologii ewangelikalnej⁴⁴. Nie można bowiem zanegować bądź redukować wymiaru sakramentalnego.

W kontekście katolicyzmu kulturowego i sekularyzmu niezbędne staje się świadome odnowienie łask sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. Wiąże się to z doświadczeniem nawrócenia, które, jak zauważa Charles André Bernard, obejmuje nawrócenie wstępne (przejście z niewiary do wiary), pierwsze nawrócenie (wprowadzenie wartości religijnych w życie i patrzenie na swoje istnienie przez pryzmat wiary) oraz drugie nawrócenie (poddanie się Bogu i kroczenie za Jego natchnieniem)⁴⁵. Realizowane jest to podczas rekolekcji i kursów ewangelizacyjnych. Wydaje się jednak, że wciąż stanowi wyzwanie dla polskiego katolicyzmu. Znamienne jest więc zalecenie Episkopatu Polski, by w każdej parafii przeprowadzać rekolekcje kerygmatyczne⁴⁶.

⁴² J.H. Prado Flores, *Ewangelizacja – katechizacja. Kontekst i fazy głoszenia*, w: *Całą Ewangelię, Całe Ciało, Całemu Światu*, red. P. Musiewicz, D. Trzcinka, Kraków 2014, s. 44–45.

⁴³ *Aparecida. V Ogólna Konferencja Episkopatów Ameryki Łacińskiej i Karaibów. Dokument końcowy*, tłum. K. Zabawa, K. Łukaszczyk, Gubin 2014, 244.

⁴⁴ Por. A. Siemieniowski, *Ewangelikalna duchowość nowego narodzenia a Tradycja katolicka*, Wrocław 1997, s. 167–246.

⁴⁵ A. Siemieniowski, *„Ochrzczeni w jednym Duchu”. Perspektywy integracji mistycyzmu pentekostalnego z duchowością katolicką*, Wrocław 2002, s. 256–259. O rzeczywistości nowego narodzenia zob. A. Siemieniowski, *Nowe narodzenie w dawnych wiekach Kościoła. „Przez wodę i krew” (1 J 5,6)*, Wrocław 2007.

⁴⁶ S. Gądecki, *Słowo wstępne*, w: *Nawracajcie się i wiercie w Ewangelię. Program duszpasterski Kościoła w Polsce na lata 2013–2017*, red. S. Sułkowski, Poznań 2014, s. 10–11.

„Wierzmy i wyznajemy, że Jezus z Nazaretu [...] jest odwiecznym Synem Bożym, który stał się człowiekiem» (KKK 423). Wyznanie to jest fundamentem naszej wiary. Wierzmy Jezusowi, gdy przyjmujemy Jego Słowo i spotykamy się z Nim w sakramentach. Wierzmy w Jezusa, gdy przyjmujemy Go osobiście w naszym życiu, w naszych rodzinach i w naszych środowiskach. Pozwólmy Mu przemawiać do naszych serc i budzić w nich tęsknotę za tym, co prawdziwe, dobre i piękne. A zatem pozwólmy Mu, by nas prowadził drogą życia”. Zob. *Wierzę w Syna Bożego. List Pasterski Episkopatu Polski na Advent Roku Pańskiego 2013*, www.episkopat.pl/dokumenty/listy_pasterskie/5491.1,Wierze_w_Syna_Bozego.html [dostęp: 25.01.2016].

b) Duchowość chrystocentryczna

Uczynienie Jezusa Chrystusa centrum życia stanowi istotny element tożsamości chrześcijanina. Wobec tego kluczowe staje się doprowadzanie do decyzji wyboru Jezusa jako Zbawiciela i Pana. Jest to fundamentalne wydarzenie podczas różnych spotkań ewangelizacyjnych, których przybywa na terenie Polski. Dotyczy to praktycznie wszystkich denominacji chrześcijańskich. Daje się zauważyć pewien wspólny schemat takich aktywności: głoszenie kerygmatu, wezwanie do decyzji wyrażanej w konkretny sposób (np. wyjście na środek i wyznanie swoimi słowami).

W środowiskach katolickich wyraźnie realizują to Ruch Światło-Życie, neokatechumenat, Szkoły Ewangelizacji św. Andrzeja oraz inne wspólnoty ewangelizacyjne. Coraz bardziej rozpowszechniane Eucharystie z modlitwą o uzdrowienie i Wieczory Chwały zawierają głoszenie kerygmatu i ogłaszanie przez uczestników Jezusa Panem. To też należy uznać za kryterium poprawności wspomnianych działań pastoralnych – zakorzenienie wiary w życiu przez osobistą decyzję chroni ewangelizację i modlitwy o zdrowie przed sentymentalizmem, płytkim poszukiwaniem poprawy życia czy duchowymi nadużyciami.

c) Duchowość zakorzeniona w miłości Boga

Osobiście wybrane życie wiary osadzone jest na doświadczeniu miłości Boga. Papież Franciszek wyraził to, mówiąc o prawdach wiary: „W tym fundamentalnym rdzeniu jaśnieje piękno zbawczej miłości Boga objawionej w Jezusie Chrystusie, który umarł i zmartwychwstał”⁴⁷. Dlatego Episkopat Ameryki Łacińskiej i Karaibów przypomniał w Aparecidzie w 2007 r., że spotkanie z Jezusem „musi być oparte na solidnym fundamencie Trójcy-Miłości. Doświadczenie Trójjedynego Boga, który jest jednością i komunią niepodzielną, pozwala nam pokonywać egoizm [...]. Doświadczenie Chrztu stanowi początek całej duchowości chrześcijańskiej, która oparta jest na Trójcy”⁴⁸. Owo spotkanie z Bogiem rodzi się zaangażowania ewangelizacyjnego jako konsekwencji doświadczenia miłości⁴⁹.

Dlatego przesłanie o miłości Boga jest proklamowane i doświadczane podczas różnych ewangelizacji, coraz liczniejszych w Polsce. Generuje to nową jakość wiary oraz ustawia całość życia ochrzczonych w perspektywie osobistego przyjęcia czułości Boga.

⁴⁷ Franciszek, Adhortacja apostolska *Evangelii gaudium*, 35.

⁴⁸ *Aparecida...*, 240.

⁴⁹ „Jeśli ktoś rzeczywiście doświadczył miłości Boga, który go zbawia, nie potrzebuje wiele czasu, by zacząć Go głosić i nie może oczekiwać, aby udzielono mu wielu lekcji lub długich pouczeń. Każdy chrześcijanin jest misjonarzem w takiej mierze, w jakiej spotkał się z miłością Boga w Chrystusie Jezusie”. Zob. Franciszek, *Evangelii gaudium*, 120.

d) Duchowość biblijna

Pierwszym znakiem i źródłem odnowy Kościoła jest odkrycie roli Słowa Bożego oraz skoncentrowanie życia duchowego wokół Biblii⁵⁰. Wpisuje się to w nurt ruchu biblijnego i ruchu liturgicznego⁵¹, które przygotowywały grunt pod odnowę liturgiczną i duchową Kościoła Katolickiego, a przede wszystkim wiodły do nauczania Soboru Watykańskiego II.

Nie chodzi jednak o intelektualne poznanie Biblii, choć i to ma znaczenie, ale o odkrycie życiodajnej siły Ewangelii. Benedykt XVI, diagnozując współczesne chrześcijaństwo, wyznaczył tu kierunek działania Kościoła: „U progu trzeciego tysiąclecia nie tylko istnieją liczne ludy, które jeszcze nie poznały Dobrej Nowiny, ale wielu chrześcijan potrzebuje, aby na nowo głoszone im z przekonaniem słowo Boże, by mogli konkretnie doświadczyć mocy Ewangelii. Tytu jest braci «ochrzczonych, ale niewystarczająco ewangelizowanych»”⁵².

Naprzeciw tej potrzebie wychodzą ruchy odnowy Kościoła. Formacja Ruchu Światło-Życie skoncentrowana jest, obok sakramentów, na ożywieniu wiary przez Słowo Boże aktywnie czytane i rozważane (tzw. Namiot Spotkania)⁵³. W rzeczywistości Szkół Ewangelizacji św. Andrzeja Biblia stoi w centrum nauczania, czego wyrazem jest umiejscawianie jej w jakimś wyeksponowanym miejscu w przestrzeni głoszeń i wszelkiej aktywności pastoralnej. Droga Neokatechumenalna natomiast w znaczący sposób pokazuje Słowo Boże jako niezbędny fundament życia duchowego, obok liturgii i wspólnoty⁵⁴.

We współczesnym polskim Kościele można też zauważyć biblijne ożywienie realizowane przez następujące inicjatywy: swobodny dostęp do Biblii, kręgi biblijne w parafiach, formacja biblijna w ruchach i stowarzyszeniach katolickich, ogólnopolskie Dzieło Biblijne⁵⁵, kursy, konkursy, maratony, niedziele i tygodnie biblijne, szkoły *lectio divina*.

⁵⁰ „Święty Sobór szczególnie usilnie wzywa też wszystkich wiernych [...], aby przez częste czytanie pism Bożych osiągnęli «najwyższą wartość poznania Jezusa Chrystusa» [...]. Niech jednak pamiętają, że czytaniu Pisma Świętego powinna towarzyszyć modlitwa, aby stało się ono rozmową pomiędzy Bogiem a człowiekiem”. Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Dei verbum*, 25, w: tenże, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2002, s. 361.

⁵¹ J. Mieczkowski, *Ruch liturgiczny na przestrzeni ostatnich sześćdziesięciu lat*, w: *Sześćdziesiąt lat «Ruchu Biblijnego i Liturgicznego» w służbie odnowy biblijnej i liturgicznej w Polsce*, red. S. Wronka, Kraków 2007, s. 31–53.

⁵² Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Verbum Domini*, 96.

⁵³ F. Blachnicki, *Namiot Spotkania*, Krościenko 2000.

⁵⁴ *Droga Neokatechumenalna. Statut. Zatwierdzenie definitywne*, Lublin 2008, art. 11–18, s. 34–43.

⁵⁵ Zob. www.biblista.pl [dostęp: 30.12.2015].

e) Duchowość sakramentalna

Katolicka duchowość ściśle związana jest z liturgią i sakramentami. Wyraził to Kościół w słowach o liturgii, że „w najwyższym stopniu przyczynia się ona do tego, aby wierni swoim życiem wyrażali oraz ujawniali innym ludziom misterium Chrystusa i rzeczywistą naturę prawdziwego Kościoła. [...] przekształca tych, którzy są wewnątrz Kościoła, w święty przybytek w Panu [...] i tak znajdującym się poza Kościołem ukazuje Go jako znak wzniesiony dla narodów [...]”⁵⁶. Nie można więc ewangelizacji postrzegać w oderwaniu od sakramentów. Autentyczna ewangelizacja wiedzie do ponownego odkrycia spowiedzi i piękna liturgii. Sama celebracja wpisuje się, obok uwielbienia Boga i uświęcenia wiernych, w dawanie świadectwa o miłującym i zbawiającym Bogu. Przykładem odkrycia tego aspektu Eucharystii i umiejętności zsynchronizowania jej z mentalnością współczesnego świata może być parafia pw. Narodzenia Pańskiego w Timonium w stanie Maryland⁵⁷ – to doświadczenie staje się coraz bardziej inspirujące dla polskich duszpasterzy.

Ewangelizacyjna rola liturgii wyeksponowana została zwłaszcza przez Ruch Światło-Życie⁵⁸, przez Drogę Neokatechumenalną czy też przez międzynarodową Wspólnotę Emmanuel, dla której adoracja eucharystyczna jest źródłem otwarcia charyzmatycznego i zaangażowania ewangelizacyjnego⁵⁹. Warto zauważyć, że w Polsce stopniowe i przemyślane wprowadzanie reformy liturgicznej nie pozbawiło liturgii jej piękna, odpowiedniej mistagogii oraz kościelnotwórczego charakteru. W związku z tym współczesna nowa ewangelizacja jest ściśle spięta z Eucharystią. Wielkie spotkania charyzmatyczne i katolickie kampanie ewangelizacyjne, na przykład Przystanek Jezus, mają w centrum spowiedź i liturgię.

Trzeba jednak zaznaczyć, że w wielu polskich katolickich parafiach brakuje wspólnotowego kreowania liturgii, czynnego zaangażowania dorosłych świeckich, jak również odkrycia ewangelizacyjnego charakteru Eucharystii. Przy rozbudowanej ewangelizacji prorockiej (słowo, świadectwo) zauważa się niedobór ewangelizacji kapłańskiej (sakramentalnej). Stanowi to wyzwanie dla Kościoła, by nie oddzielać ewangelizacji od sakramentów z jednej strony oraz by nie sprowadzać wszystkiego do posługi liturgicznej z drugiej. Drogą do realizacji tego jest sprawowanie sakramentów z szacunkiem, godnością i czystością, wyrażanie w prosty sposób prawd wiary, czytelność znaków, pełne i aktywne uczestnictwo wiernych,

⁵⁶ Sobór Watykański II, Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*, 2, w: tenże, *Konstytucje...*, s. 48.

⁵⁷ M. White, T. Corcoran, *Odbudowana. Czyli jak przebudzić wiernych, dotrzeć do zagubionych i nadać Kościołowi znaczenie*, tłum. K. Zabawa, Gubin 2013, s. 111–142. Zob. ciż, *Narzędzia do odbudowy. Czyli 75 praktycznych sposobów na najlepszą parafię*, tłum. K. Zabawa, Gubin 2015, s. 117–215.

⁵⁸ F. Blachnicki, *Liturgia a wspólnota*, Lublin 1996; tenże, *Jaka odnowa liturgii?*, Lublin 1996; tenże, *Eucharystia pokarm na śmierć i życie*, Lublin 2004; tenże, *Liturgia dialogiem*, Kraków 2015.

⁵⁹ www.emmanuel.info.pl [dostęp: 21.01.2016].

życie rytmem liturgicznym, odnowa świętowania niedzieli, homilie mistagogiczne, formacja grup, odpowiednia przestrzeń liturgiczna⁶⁰.

f) Duchowość pentekostalna

Duże znaczenie ma duchowość pentekostalna, a więc osobista więź chrześcijanina z Parakletem⁶¹ przez tzw. chrzest w Duchu Świętym. Dokonuje się to na bazie chrztu sakramentalnego i stanowi głębokie doświadczenie Pięćdziesiątnicy. Jest to dopuszczalne, gdyż można mówić, idąc za św. Tomaszem z Akwinu, o chrzcie „zawiazanym” – „skuteczność [sakramentu] jest zahamowana, jego owoc nie spożytkowany, gdyż brakuje pewnych warunków”⁶². Praktyka „chrztu pentekostalnego” owocuje odnowieniem duchowym, odkryciem Biblii, modlitwy, sakramentów, miłości do Kościoła, uwolnieniem⁶³.

W rzeczoną rzeczywistość wpisuje się również przyjmowanie charyzmatów. Jest to konsekwencja przyjęcia Jezusa jako Pana, który udziela obficie Parakleta tym, którzy wierzą; On też jest siłą Kościoła. Świadectwo Dziejów Apostolskich i pierwszych wieków chrześcijaństwa buduje dynamizmem wierzących i duchowym obdarowaniem służącym ewangelizacji – Duch Święty jest siłą świadectwa, zwiastowania Słowa Bożego, czynienia znaków, wewnętrznego przekonania do prawdy, budowania jednoświerności wierzących. Jest to przeznaczone dla wszystkich ochrzczonych, a nie tylko dla określonych grup ochrzczonych⁶⁴.

Potrzebne jest więc odkrycie nadprzyrodzoności w Kościele i jego misji; inaczej wierzącym grozi wyjałowienie. Nie sprzeciwia się to temu, co naturalne, ale jest wyrazem wieczności i boskości⁶⁵. Owa siła duchowa nie jest dodatkiem, lecz integralną częścią struktury Kościoła. Przypomniał to Sobór Watykański II,

⁶⁰ D. Rey, *Parafio, obudź się! Wyzwania nowej ewangelizacji*, tłum. K. Czaplicka, Gubin 2014, s. 94–100.

⁶¹ Por. J.H. Prado Flores, *Formacja uczniów*, tłum. M. Bigiel, Łódź 1992, s. 43–45.

⁶² R. Cantalamessa, *Chrzest w Duchu – wylanie łaski*, tłum. M. Tarnowska, w: *Jak żyć w Duchu Świętym*, „Zeszyty Odnowy w Duchu Świętym” 23/1998, red. L. Słup i in., Kraków 1998, s. 22.

⁶³ P.J. Cordes, *Niech zstąpi Duch Twój... Refleksje na temat katolickiej Odnowy w Duchu Świętym*, tłum. S. i J. Demscy, Kraków 1998, s. 29–60; K. McDonnell, G.T. Montague, *Inicjacja chrześcijańska a chrzest w Duchu Świętym. Świadectwo z pierwszych ośmiu wieków*, tłum. M. Górnicki, W. Kustra, Kraków 1997.

⁶⁴ „Na mocy otrzymanego chrztu każdy członek Ludu Bożego stał się uczniem-misjonarzem (por. Mt 28,19). Każdy ochrzczony, niezależnie od swojej funkcji w Kościele i stopnia wykształcenia w wierze, jest aktywnym podmiotem ewangelizacji i czymś niestosownym byłoby myślenie o schemacie ewangelizacji prowadzonej przez wykwalifikowanych pracowników, podczas gdy reszta wiernego ludu byłaby tylko odbiorcą ich działań. Nowa ewangelizacja powinna pociągać za sobą nowy protagonizm każdego z ochrzczonych. To przekonanie przybiera formę apelu skierowanego do każdego chrześcijanina, by nikt nie wyrzekł się swojego udziału w ewangelizacji”. Zob. Franciszek, *Ewangelię gaudium*, nr 120; por. U. Ekman, *Duch Święty w ewangelizacji. Kiedy Duch Święty zstąpi na was, będziecie moimi świadkami (Dz 1, 8)*, w: *Całą Ewangelię...*, s. 101–112.

⁶⁵ U. Ekman, *Dary duchowe w ewangelizacji. Uzbrojeni mocą z wysoka (Łk 24, 49)*, w: *Całą Ewangelię...*, s. 54.

wyznając, że obok sakramentów i posług (darów hierarchicznych) Duch Święty „rozdziela między wiernych w każdym stanie także specjalne łaski, przez które czyni ich zdolnymi i gotowymi do podejmowania rozmaitych dzieł lub funkcji mających na celu odnowę i dalszą skuteczną rozbudowę Kościoła”⁶⁶. Wobec tego charyzmaty powinny być uznane w Kościele, przyjmowane, popierane, rozeznane i właściwie używane. Wtedy pojawia się szansa odnowy. Oczywiście musi się to dokonywać w jedności z hierarchią⁶⁷. Warto zauważyć, że zasadniczo w Kościele w Polsce ta współpraca jest zauważalna i doceniana. Dzięki temu możliwe jest organizowanie wielu spotkań z modlitwami o uzdrowienie oraz posługą prorocką.

Niedopuszczalne jest jednak mówienie o protestantyzacji czy pentekostalizacji Kościoła Katolickiego, choć nie można oczywiście wykluczyć jakichś nadużyć w konkretnych przypadkach. Trafnie odpowiedział na takie zarzuty biskup Piotr Libera w homilii inauguracyjnej Rok Miłosierdzia w diecezji płockiej: „[...] wezwanie, żeby nie gasić Ducha, Ducha Miłosierdzia i nie przeciwstawiać Go sztucznie rozumowi; żeby nie dopatrywać się w ewangelizacji, w adoracji, w egzorcyzmie jakiejś wydumanej pentekostalizacji; żeby potrafić być miłosiernym dla braci, którzy z gorliwości, a nie ze złej woli popełnili jakiś błąd, szybko zresztą – w każdym przypadku – skorygowany przez biskupa; żeby nie atakować zasłużonych pasterzy innych diecezji za to, że zapraszają charyzmatycznych kapłanów do powierzonej im przez Chrystusa części ludu Bożego; żeby nie chodzić ze swoimi rewelacjami, bez odpowiedniej zgody biskupa, do mediów świeckich. I może wezwanie do nas wszystkich – żeby nie fascynować się zbyt takimi rewelacjami [...]”⁶⁸.

g) Duchowość wspólnotowa

Wszystkie wyżej wskazane aspekty życia chrześcijańskiego realizowane są w kontekście wspólnotowym. Nie chodzi tylko o szeroko rozumianą wspólnotę wiary. Coraz większej liczbie wiernych nie wystarczy już anonimowy udział w liturgicznym życiu parafii, ale konieczne staje się zaangażowanie w konkretną wspólnotę, ruch czy stowarzyszenie, formalnie zorganizowane (kanoniczna akceptacja Kościoła) czy niesformalizowane (różne grupy parafialne niebędące częścią jakiejś struktury). Przez te rzeczywistości Kościół wciąż odzyskuje swoją siłę ewangelizacyjną, „pojawiają się też ciągle nowe porywy Ducha Świętego, które nadają strukturze Kościoła młodzieńczą żywotność”⁶⁹. Jest to więc konkretna odpowiedź

⁶⁶ Zob. KK 12; P. Ptasznik, *Charyzmaty w Kościele pierwszych wieków*, w: *Nie zaniedbujmy charyzmatów!*, „Zeszyty Odnowy w Duchu Świętym” 7/1995, red. L. Słup i in., Kraków 1995, s. 17–25; Ch. Massabaki, *Odnova w Duchu Świętym nadzieją Kościoła*, tłum. A. Graboń, Kraków 1986.

⁶⁷ A. Kuliberda, *Charyzmaty w Kościele dzisiaj*, Częstochowa 2005, s. 99–110.

⁶⁸ P. Libera, *Homilia – Inauguracja Roku Miłosierdzia w Diecezji Płockiej – katedra płocka*, www.diecezjaplocka.pl/biskup/homilie/homilia-inauguracja-roku-milosierdzia-w-diecezji-plockiej-katedra-plocka [dostęp: 3.02.2016].

⁶⁹ J. Ratzinger, *Nowe porywy Ducha. Ruchy odnowy w Kościele*, tłum. S. Czerwik, Kielce 2006, s. 16.

na sekularyzację, kryzys wiary, potrzeby czasów oraz zeszywnienie struktury Kościoła⁷⁰. Nie można jednak postrzegać wspólnot tylko pragmatycznie. Naturalna potrzeba relacji oraz pedagogia Jezusa stanowią źródło troski Kościoła o wspólnoty i ruchy katolickie.

Wobec tego konieczne jest docenianie i promowanie wspólnotowego przeżywania wiary. Przed wspólnotami w Polsce stoi niebezpieczeństwo pomijania formacyjnego charakteru grup, a skupienie uwagi na działaniu w parafii. Konieczne jest też otwarcie wielu parafii na ruchy ewangelizacyjne i modlitewne. Same zaś wspólnoty winny dbać o zdrową formację i „życie życiem Kościoła”, co nie oznacza zatracenia swojej własnej drogi.

4. WNIOSKI

Podsumowując powyższą refleksję, można sformułować następujące wnioski:

a) W Polsce duże znaczenie ma jeszcze religijność tradycyjna, jednak coraz więcej ludzi przestaje regularnie praktykować wiarę, prowadzić życie duchowe i sakramentalne. Jest to wyzwanie dla Kościoła Katolickiego oraz innych wspólnot chrześcijańskich. W związku z tym konieczna jest ewangelizacja społeczeństwa.

b) Wyraźnie należy odnowić duszpasterstwo i kaznodziejstwo pod względem kerygmaticznym. Błędem jest zakładanie u praktykujących głębokiej więzi z Bogiem. Przejście od duszpasterstwa tradycyjnego, nieraz zachowawczego, do ewangelizacyjnego doprowadzi do odnowy Kościoła, a co za tym idzie do odnowy społecznej.

c) Rozwój duchowości ewangelikalnej i pentekostalnej domaga się oczyszczenia z wszystkich niepewnych lub wręcz błędnych teorii teologicznych, takich jak tzw. ewangelia sukcesu, uzdrowienie międzypokoleniowe, przeakcentowywanie kwestii uzdrowienia, jak również z różnych nadużyć w sferze charyzmatycznej, przede wszystkim z wszelkich przejawów charyzmatomanii, płytkiego sentymentalizmu i skoncentrowania na emocjach.

d) Kierunki rozwoju duchowości współczesnego chrześcijaństwa w Polsce, zwłaszcza katolicyzmu, wyznaczają następujące aspekty: konieczność osobiste go wyboru wiary, wyraźny chrystocentryzm, ożywienie kerygmaticzne i życie zakorzenione w miłości Boga. Cechami charakterystycznymi jest również duchowość biblijna, sakramentalna i pentekostalna. W sposób szczególny ważny staje się wymiar wspólnotowy.

⁷⁰ Zob. P.J. Cordes, *Znaki Nadziei. Ruchy i nowe rzeczywistości w życiu Kościoła w wigilię Jubileuszu*, tłum. L. Kowolik i in., Częstochowa 1998, s. 169–210.

CONTEMPORARY CHRISTIAN SPIRITUALITY IN POLAND. DESCRIPTION, ATTEMPT TO EVALUATE, PERSPECTIVES

Summary

Today's times exhibit the important transformations in Polish christianity. It's easy to see a leaving from the faith transmitted by the tradition and customs (folk faith). It's not always the change in direction the faith chosen and consciously experienced. Some catholics do not practise the faith, limiting it to external rites which have more to do with a culture than a real faith (rites Christmas or Easter). It's true a lot of catholics or other christians (orthodox, lutherans, reformed) limit their faith to piety's rites without the connecting with their life (their faith is Sunday service only).

In the Catholic Church you may have noticed two trends. First there are misuses in folk piety, many a time deformed theologically.

Second trend, ever more increasing in Poland and other Catholic countries, it's the charismatic and evangelistic renewal of the Church, often connected with pentecostal experiences. It is associated with the charismatic awakening in the Catholic Church after the Second Vatican Council and it fits to the evangelical model of the renewal of the Church and the Papal call to the new evangelization.

New times bring new practices which more than once are more expected and popular than traditional devotions in churches (the rosary, the service in first Tuesday and passion devotions). You can indicate the following pastoral activities: evangelizations, meetings with prayer for healing, worship concerts, charismatic prayers. At the same time you can noted a increased interest in Bible, a reading the word of God everyday and the necessity personal declaration Jesus as the Saviour and the Lord.

This new religious culture converts an image of the Church, religion, faith. The Church becomes nearer to apostolic community. Those spiritual phenomena and practices insist on an appropriate theological, sociological evaluation and quite often psychological too. Anyways this charismatic and evangelistic spirituality contributes to the creating of the conscious and deeper implemented faith.

Słowa kluczowe: ewangelikalizm, duchowość w Polsce, nowa ewangelizacja, odnowa Kościoła

Keywords: evangelicalism, spirituality in Poland, the new evangelisation, renewal of the Church

BIBLIOGRAFIA

Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia 2015, www.iskk.pl/news/226-annuario-statisticum-ecclesiae-in-polonia.html [dostęp: 3.02.2016].

- Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia AD 2018*, Warszawa 2018, s. 4, www.iskk.pl/images/stories/Instytut/dokumenty/Annuario_Statisticum_2018.pdf [dostęp: 27.02.2018].
- Aparecida. V Ogólna Konferencja Episkopatów Ameryki Łacińskiej i Karaibów. Dokument końcowy*, tłum. K. Zabawa, K. Łukaszczyk, Gubin 2014.
- Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Verbum Domini* (2010).
- Blachnicki F., *Eucharystia pokarm na śmierć i życie*, Lublin 2004.
- Blachnicki F., *Jaka odnowa liturgii?*, Lublin 1996.
- Blachnicki F., *Liturgia a wspólnota*, Lublin 1996.
- Blachnicki F., *Liturgia dialogiem*, Kraków 2015.
- Blachnicki F., *Namioł Spotkania*, Krościenko 2000.
- Cantalamesa R., *Chrzest w Duchu – wylanie łaski*, tłum. M. Tarnowska, w: *Jak żyć w Duchu Świętym*, „Zeszyty Odnowy w Duchu Świętym” 23/1998, red. L. Słup i in., Kraków 1998, s. 20–23.
- Cordes P.J., *Niech zstąpi Duch Twój... Refleksje na temat katolickiej Odnowy w Duchu Świętym*, tłum. S. i J. Demscy, Kraków 1998.
- Cordes P.J., *Znaki Nadziei. Ruchy i nowe rzeczywistości w życiu Kościoła w wigilie Jubileuszu*, tłum. L. Kowolik i in., Częstochowa 1998.
- Cyran W., *Co mówi Duch do Kościołów. Prorok, prorokowanie i proroctwo wczoraj i dziś*. Częstochowa 2012.
- Cyran W., *Spoczynek w Duchu Świętym. Refleksja teologiczna i świadectwa*. Częstochowa 2010.
- Czaja A., *Będzie w Polsce intronizacja Chrystusa*, www.gosc.pl/doc/2948308.Bp-Czaja-Bedzie-w-Polsce-intronizacja-Chrystusa/2 [dostęp: 4.02.2016].
- Czajko E., *Dar w Nowym Testamencie*. www.archiwumchn.kz.pl/index.php?id=artykuly&link=2008/03-04/naszawiara.html [dostęp: 21.09.2015].
- DeGrandis R., Schubert L., *Uzdrowienie międzypokoleniowe*, tłum. B. Włodarczyk, Łódź 2012⁷.
- Droga Neokatechumenalna. Statut. Zatwierdzenie definitywne*, Lublin 2008.
- Dunn J., *Ruch zielonoświątkowy i ruch charyzmatyczny*, w: *Historia chrześcijaństwa*, red. T. Dowley tłum. T. Szafranski, Warszawa 2002, s. 679–684.
- Duszpasterstwa tradycyjne*, www.unacum.pl/p/duszpasterstwa-tradycyjne.html [dostęp: 20.01.2016].
- Duszpasterstwa tradycyjne*, www.unacum.pl/p/duszpasterstwa-tradycyjne.html [dostęp: 20.01.2016].
- Ekman U., *Dary duchowe w ewangelizacji. Uzbrojeni mocą z wysoka (Łk 24, 49)*, w: *Całą Ewangelię, Całe Ciało, Całemu Światu*, red. P. Musiewicz, D. Trzcinka, Kraków 2014, s. 51–60.
- Ekman U., *Duch Święty w ewangelizacji. Kiedy Duch Święty zstąpi na was, będziecie moimi świadkami (Dz 1, 8)*, w: *Całą Ewangelię, Całe Ciało, Całemu Światu*, red. P. Musiewicz, D. Trzcinka, Kraków 2014, s. 101–112.

- Franciszek, Adhortacja Apostolska *Evangelii gaudium*, Poznań 2013.
- Gądecki S., *Słowo wstępne*, w: *Nawracajcie się i wiercie w Ewangelię. Program duszpasterski Kościoła w Polsce na lata 2013-2017*, red. S. Sułkowski, Poznań 2014, s. 9–17.
- Gola P., *Ruch charyzmatyczny: teologia sukcesu*, www.protestanci.org/artykuly/art34.php [dostęp: 31.01.2016].
- Grzech pokoleniowy i uzdrowienie międzypokoleniowe. Problemy teologiczne i pastoralne – opinia teologiczna*, www.episkopat.pl/dokumenty/pozostale/6973.1,Grzech_pokoleniowy_i_uzdrowienie_miedzypokoleniowe_Problemy_tologiczne_i_pastoralne_opinia_tologiczna.html [dostęp: 20.01.2016].
- Hagin K.E., *Zrzuć swoje troski na Pana*, tłum. M. Olszewska, Wrocław 1992.
- Hattaway P., *Człowiek z Nieba*, tłum. A. Romankiewicz-Heck, Gorzów Wielkopolski 2003.
- Hocken P., *Katolicka odnowa charyzmatyczna*, w: *Historia ruchu zielonoświątkowego i odnowy charyzmatycznej. Stulecie Ducha Świętego 1901-2001*, red. V. Synan, tłum. M. Wilkosz, Kraków-Szczecin 2001, s. 251–277.
- Jan Paweł II, Adhortacja Apostolska *Reconciliatio et paenitentia*, Wrocław 1999.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 2009.
- Komitet ds. Dialogu z Religiami Niechrześcijańskimi KEP, *O zagrożeniach naszej wiary. List pasterski do dowolnego wykorzystania duszpasterskiego*, www.episkopat.pl/dokumenty/listy_pasterskie/5068.1,O_zagrozeniach_naszej_wiary.html [dostęp: 20.01.2015].
- Kongregacja Nauki Wiary, Instrukcja *Ardens felicitatis desiderium*, Wrocław 2003.
- Kuliberda A., „*Weźmiecie w darze Ducha Świętego*”. *Duszpasterskie znaczenie grup modlitewnych, chrztu w Duchu Świętym i glosolalii*, Częstochowa 2005.
- Kuliberda A., *Charyzmaty w Kościele dzisiaj*, Częstochowa 2005.
- Libera P., *Homilia – Inauguracja Roku Miłosierdzia w Diecezji Płockiej – katedra płocka*, www.diecezjaplocka.pl/biskup/homilie/homilia-inauguracja-roku-milosierdzia-w-diecezji-plockiej-katedra-plocka [dostęp: 3.02.2016].
- Massabaki Ch., *Odnowa w Duchu Świętym nadzieją Kościoła*, tłum. A. Graboń, Kraków 1986.
- McAll K., *Uzdrowienie więzi rodzinnych*, tłum. A. Ostrowska, Kraków 2007.
- McDonnell K., Montague G.T., *Inicjacja chrześcijańska a chrzest w Duchu Świętym. Świadectwo z pierwszych ośmiu wieków*, tłum. M. Górnicki, W. Kustrą, Kraków 1997.
- Mieczkowski J., *Ruch liturgiczny na przestrzeni ostatnich sześćdziesięciu lat*, w: *Sześćdziesiąt lat «Ruchu Biblijnego i Liturgicznego» w służbie odnowy biblijnej i liturgicznej w Polsce*, red. S. Wronka, Kraków 2007, s. 31–53.
- Migda A., *Mistycyzm pentekostalny w Polsce*, Kraków 2013.
- Opinia teologiczna Komisji Nauki Wiary KEP w sprawie tzw. spowiedzi furtkowej*, episkopat.pl/dokumenty/6537.1,Decyzja KEP_w_sprawie_tzw_spowiedzi_furtkowej.html [dostęp: 20.01.2016].

- Pasek Z., Włoch W., *Historia ruchu zielonoświątkowego i odnowy charyzmatycznej na ziemiach polskich*, w: *Historia ruchu zielonoświątkowego i odnowy charyzmatycznej. Stulecie Ducha Świętego 1901–2001*, red. V. Synan, tłum. M. Wilkosz, Kraków–Szczecin 2001, s. 486–511.
- Prado Flores J.H., *Ewangelizacja – katechizacja. Kontekst i fazy głoszenia*, w: *Całą Ewangelię, Całe Ciało, Całemu Światu*, red. P. Musiewicz, D. Trzcinka, Kraków 2014, s. 41–49.
- Prado Flores J.H., *Formacja uczniów*, tłum. M. Bigiel, Łódź 1992.
- Prado Flores J.H., *Jak ewangelizować ochrzczonych*, tłum. K. Skorulski, Łódź 1993.
- Prado Flores J.H., Mucias de Cuevas C., *Paweł. Formacja ewangelizatorów*, tłum. Współnota Chrystusa Zmartwychwstałego „Galilea”, Stryszawa 2011.
- Ptasznik P., *Charyzmaty w Kościele pierwszych wieków*, w: *Nie zaniedbujemy charyzmatów!*, „Zeszyty Odnowy w Duchu Świętym” 7/1995, red. L. Słup i in., Kraków 1995, s. 17–25.
- Ratzinger J., *Nowe porwy Ducha. Ruchy odnowy w Kościele*, tłum. S. Czerwik, Kielce 2006.
- Rey D., *Parafio, obudź się! Wyzwania nowej ewangelizacji*, tłum. K. Czaplicka, Gubin 2014.
- Ryś G., *Jezusowa nowa ewangelizacja*, w: *Nowa ewangelizacja. Kerygmaticzny impuls w Kościele*, red. P. Sowa, K. Kaproń, Gubin 2012, s. 12–16.
- Sawa P., *Biblijne i eklesjalne uzasadnienie modlitwy o uzdrowienie w kontekście nowej ewangelizacji*, w: red. A. Bartoszek, *Cierpienie – tajemnica i wyzwanie*, Katowice 2014, s. 190–213.
- Sawa P., *Dogmatyczna i pastoralna ocena praktyk związanych z modlitwą o uwolnienie*, w: *„To urzeczywistniającie w Kościele, co w Chrystusie Jezusie” (Flp 2, 5). Księga pamiątkowa dla Księdza Profesora Jana Flisa w 70. rocznicę urodzin*, red. P. Goniszewski, C. Korzec, Szczecin 2015, s. 913–935.
- Siemieniowski A., *„Ochrzczeni w jednym Duchu”. Perspektywy integracji mistycyzmu pentekostalnego z duchowością katolicką*, Wrocław 2002.
- Siemieniowski A., *Ewangelikalna duchowość nowego narodzenia a Tradycja katolicka*, Wrocław 1997.
- Siemieniowski A., *Nowe narodzenie w dawnych wiekach Kościoła. „Przez wodę i krew” (1 J 5, 6)*, Wrocław 2007.
- Sobór Trydencki, *Dekret o grzechu pierworodnym*, nr 5, w: *Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, red. I. Bokwa, Poznań 2007, s. 180–183.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele Lumen Gentium*, w: tenże, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2002, s. 104–163.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym Dei Verbum*, w: tenże, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2002, s. 350–362.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej Sacrosanctum Concilium*, w: tenże, *Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2002, s. 48–78.
- Synan V., *„Charyzmatycy” – odnowa w głównych denominacjach protestanckich*, w: *Historia ruchu zielonoświątkowego i odnowy charyzmatycznej. Stulecie Ducha*

- Świętego 1901-2001, red. V. Synan, tłum. M. Wilkosz, Kraków – Szczecin 2001, s. 213–249.
- Synan V., *Nurty odnowy pod koniec XX wieku*, w: *Historia ruchu zielonoświątkowego i odnowy charyzmatycznej. Stulecie Ducha Świętego 1901–2001*, red. V. Synan, tłum. M. Wilkosz, Kraków-Szczecin 2001, s. 411–447.
- Synan V., *Odnowa charyzmatyczna dociera do Kościołów historycznych*, w: *Historia ruchu zielonoświątkowego i odnowy charyzmatycznej. Stulecie Ducha Świętego 1901-2001*, red. V. Synan, tłum. M. Wilkosz, Kraków – Szczecin 2001, s. 179–212.
- White M., Corcoran T., *Narzędzia do odbudowy. Czyli 75 praktycznych sposobów najlepszą parafię*, tłum. K. Zabawa, Gubin 2015.
- White M., Corcoran T., *Odbudowana. Czyli jak przebudzić wiernych, dotrzeć do zagubionych i nadać Kościołowi znaczenie*, tłum. K. Zabawa, Gubin 2013.
- Wierzę w Syna Bożego. List Pasterski Episkopatu Polski na Advent Roku Pańskiego 2013*, www.episkopat.pl/dokumenty/listy_pasterskie/5491.1,Wierze_w_Syna_Bozego.html [dostęp: 25.01.2016].
- Wilkerson D., „*Ewangelia sukcesu*”. *List wyjaśniający od World Challenge Inc.*, www.swch.pl/autorzy/wilkerson/ewangelia_sukcesu.html [dostęp: 26.01.2016].
- Wilkerson D., *Nie musisz rozumieć swoich nieszczęść – masz łaskę*, www.tsccpulpitseries.org/polish/ts001106.htm [dostęp: 26.01.2016].
- Wprowadzenie do nauki o Biblii oraz doktryny i praktyki ruchu zielonoświątkowego*, red. E. Bednarz, R. Tomaszewski, Warszawa 2010.
- www.biblista.pl [dostęp: 30.12.2015].
- www.cme.org.pl [dostęp: 20.01.2016].
- www.emmanuel.info.pl [dostęp: 21.01.2016].
- www.regnumchristi.com.pl/index.php?mod=parafia [dostęp: 4.02.2016].
- Zgłoszone środowiska Nowej Ewangelizacji*, www.nowaewangelizacja.org/spolecznosc/wykaz [dostęp: 27.02.2018].